

NĚKTERÉ ZVLÁŠTNOSTI CHARVÁTSKÉ MODERNY A POSTMODERNY

I.

Již jsem před léty ukázal, že moderna měla v literaturách většiny jižních Slovany tři hlavní vývojové etapy.¹ Přitom však charvátská moderna přece jen měla některé specifické rysy, jež vyplynuly z postavení Charvátska na přelomu 19. a 20. století a v prvních dvou desetiletích 20. století a z vnitropolitického vývoje země. Po studentských protimaďarských demonstracích v říjnu 1895 odešli vyloučení studenti studovat do Prahy a do Vídně. Tzv. pražská skupina se vytvářela pod vlivem Masarykovy realistické politiky. Spiritus agens záhřebských demonstrací Stjepan Radić založil v Praze časopis *Hrvatska misao* (1897), kolem něhož se soustředila politická a literární činnost členů skupiny.

Tzv. vídeňská skupina vystupovala mj. proti tradicionalismu a prosazovala filozofické a poetologické názory a estetické myšlenky výtvarné a literární secese, symbolismu a dekadence, které pronikly do díla četných charvátských autorů. V tom rovněž spočívá jedna ze zvláštností tzv. první charvátské moderny.

Přelom 19. století byl obdobím *pohledu do Evropy*, v níž se hledaly nové myšlenky, podněty, tendence a s níž chtěly mnohé národní literatury včetně charvátské *srovnat krok*. Odchovanec vídeňské univerzity, básník, literární kritik a polemik a jeden z ideologů moderny Branimir Livadić (1871–1949) již počátkem 20. století zjistil, že *cíle, k nimž směřuje naše literatura jsou naštěstí totožné s cíli kterékoli evropské literatury*.²

Jak v politických, tak také ve filozofických a v estetických názorech nebyly (jak se to často nesprávně prezentuje) přísné hranice ani uvnitř tzv. mladých a starých, ani mezi nimi. Koncem 19. století (1897) vznikla ovšem ostrá polemika. Někteří modernisté z řad mladých se vraceli k staré myšlence z dob obrození, že Charváti a Srbové jsou jeden národ. Básník a dramatik Ante Pavičić Tresić (1867–1949) nazval myšlenky panslavismu, ilyrismu, jugoslávství, všecharvátství, všesrbství a srbocharvátství *zbabělou a nezralou megalomanií*.³

Na vzniku fenoménu jugoslávství, který byl aktuální v průběhu téměř celého 20. století mj. také jako mýtus a mesianistická idea, se podílelo mnoho faktorů. Na prosazování jihoslovenské kulturní a literární jednoty se však nejvýrazněji podílela přece jen charvátská a srbská literatura. Básník Tin (Augustin) Ujević (1891–1955) se v roce 1915 domníval, že *mělo nás jugoslávství uvést do dějin a kultury, mělo být Mesiášem*.

¹ Dorovský, I.: Balkán a Mediterán. Literárně historické a teoretické studie, Masarykova univerzita, Brno 1997, s. 193–201. Týž: Balkánská avantgarda a některé její zvláštnosti. In: Studie z literárněvědné slavistiky. Editor Ivan Dorovský, Masarykova univerzita, Brno 1999, s. 86–93.

² Jelčić, D.: Povijest hrvatske književnosti, Naklada P. I. P. Pavičić, Zagreb 1997, s. 178.

³ Tamtéž, s. 179.

Také Miroslav Krleža (1893–1981) prosazoval jihoslovenskou duchovní jednotu. Básník Antum Gustav Matoš (1873–1914) zaujímal rezervovaný postoj a domníval se, že pouze *literatura s ohledem na podobnost jazyka je totožná*. Tyto vize tvůrců a určitá euforie jugoslávství v charvátském a srbském kulturním životě, které vyjadřovaly názory tzv. integrálního jugoslávství, byly zcela nepřijatelné jak pro Slovincce, tak také pro většinu charvátské a srbské inteligence. Vznikly tak v prvních desetiletích 20. století značně složité vztahy mezi charvátskou, srbskou a slovinskou literaturou. To je jedna z dalších zvláštností jihoslovenského literárního vývoje na počátku 20. století.

Charvátská moderna je obdobím především lyriky, třebaže kromě románu evropsky vzdělaného Milutina Cihlara-Nehajeva (1880–1931) *Útěk* (1909, Bijeg) vyšla dobrá dvacítká dalších románů. Také dramatická tvorba (především Ivo Vojnović) a literární kritika (mj. Milan Marjanović), kterou modernisté považovali za nevlivnější součást literatury, přijaly četné podněty z evropských literatur.

Charvátská literární historie klade konec moderny zároveň se smrtí A. G. Matoše. Ovšem jako by *na jeho místo* nastoupil do té doby neznámý Miroslav Krleža a těsně před začátkem první světové válečné katastrofy vyšla dnes již klasická antologie *druhé generace moderny Charvátská mladá lyrika* (1914, Hrvatska mlada lirika). Bylo v ní zastoupeno verši dvanáct básníků hledajících svůj osobitý výraz a *volný prostor pro básnickou imaginaci*.⁴

Vznik Království Srbů, Charvátů a Slovinců v roce 1918 uvítala část významných charvátských literátů jako splnění jejich snu o jugoslávství. (K. Š. Gjalski, I. Vojnović, I. Andrić, V. Nazor aj.).

A v prvních letech existence nového státu pronikl především prostřednictvím vídeňského časopisu *Der Sturm* expresionismus jako umělecký styl i jako pohled na svět také do charvátského kulturního prostředí a rozvinul se jako hnutí v burleskně ironických novelách, povídkách, románech, v dramatu (Uloderiko Donadini) i v poezii a kritice. Antun Branko Šimić (1898–1925), který svými verši zintenzivnil prožitek světa, odmítal (podobně jako Donadini) estetiku a vkus. Požadoval po tvůrcích, aby strhli ze sebe *manžety, kravaty, šály a všechno ostatní, abychom odhodili ze sebe všechny tropy, figury, metonymie, aliterace, asonance, klimaxy, všechno to, co je vkus, co je rétorika a „krása“, to znamená všechno to, co je zbytečné – a abychom mluvili pravdu*.

Trojici nejvýraznějších charvátských expresionistů doplňuje Miroslav Krleža, buřič a bořič tradice a zastánce nové poetiky, blízké expresionistické, třebaže žádný z uvedené trojice nikdy nenazval sebe expresionistou. Básnicko-expresionistický je cyklus dramatických vizí *Legendy* (1915–1918). Obsahuje dramatické texty: Na Štěpána krále, Kryštof Kolumbus, Michelangelo Buonarroti.

Válka se pro M. Krležu stala jednou z prvních a nejpůsobivějších námětů, jak pro jeho básně (Pjesme I, II, 1918, Pjesme III, 1919) tak také např. pro sbírku umělecky nejpůsobivějších a nejhodnotnějších protiválečných novel v evropských literaturách *Charvátský bůh* Mars (1922, Hrvatski bog Mars) a pro dramata, např. pro drama *V táboře* (původně pod názvem Halič).

⁴ Tamtéž, 222.

Dvacetiletí mezi dvěma světovými válkami hodnotí současná charvátská literární historie jako *nejtragičtější dobu v charvátských dějinách*.⁵

II.

Počátkem padesátých let 20. století nastoupila v charvátské literatuře (i v literaturách ostatních národů jugoslávského poválečného meziliterárního společenství) první generace tzv. druhé moderny.⁶ Je bezprostředně spjata s časopisem *Krugovi* (1952–1958), který ve svém programu prosazoval mj. pluralistický estetický koncept a *experiment jako tvůrčí riziko výletu do neznáma*⁷ a odmítl nadvládu *jednoho výlučného soudu, názoru a vkusu*. Hledala tajemství svého uměleckého výrazu mj. v pravdivosti, upřímnosti a v tradici. Mohla se svobodně seznamovat a komunikovat s díly významných moderních tvůrců západoevropských zemí (např. s J. P.- Sartrem, Jamesem Joycem, A. Camusem, T. S. Eliotem, V. Woolfovou aj.). Až na výjimky byli všichni mladí modernisté z okruhu časopisu *Krugovi* básníci, kteří se pak později projevili též jako prozaici a literární kritici: hlavní ideologové modernismu Miroslav Vaupotić (1925–1981) a Vlatko Pavletić (nar. 1930), dále Ivan Slamnig (1930–2001), Antun Šoljan (1932–1993), poté Nikola Miličević (nar. 1922), Slavko Mihalić (nar. 1928) aj.

Z generace tzv. krugovašů vyšel talentovaný básník Josip Pupačić (1928–1971), jeho přítel ze studentských let Miroslav Slavko Madjer (nar. 1929), dále básník a překladatel Zvonimir Golob (1927–1997) aj. Intelektualistickou poezii psal vedle S. Mihaliće Vlado Gotovac (1930–2002).

Zhuštěnost fabule, redukovaný dialog a skoupá věta a další prvky uměleckého postupu čerpal Vojislav Kuzmanović (1930–1976) pro své novely a povídky z výsledků evropské moderní literatury, z díla Sartrova, Camusova nebo Kafkova a zejména z próz Hemingwayových.

Další charvátsští prozaici vnášeli do próz jemný lyrický výraz, specifický humor, prvky fantastiky i hravosti, dovedli spojit klasickou fabuli s moderními tendencemi (např. Ivan Raos).

Dva z nejmladších krugovašů Dalibor Cvitan (1934–1993) a Tomislav Sabljak (nar. 1934), kteří začínali jako básníci, vycházeli ve svých kritických a esejistických postupech na současnou charvátskou básnickou tvorbu ze zkušeností americké nové teorie kritiky.

Druhou generaci tzv. druhé charvátské moderny, která nastoupila koncem padesátých a počátkem šedesátých let 20. století, už nemohla zcela uspokojit koncepcí časopisu *Krugovi*, který již přestal vycházet (1958). Několikaleté hledání vlastního pojetí smyslu literární tvorby, možnosti nového výrazu, vyjádřila prohlášením, že její tvůrci chtějí literaturu, která bude aktivním účastníkem všech společenských a politických událostí, tj. že chtějí společensky angažovanou literaturu. Seskupili se kolem nově založeného časopisu *Razlog* (1961–

⁵ Tamtéž, s. 277.

⁶ Tamtéž, s. 306.

⁷ Tamtéž, s. 306.

1968). Jestliže je období 1951–1960 některými literárními kritiky označováno jako léta obrazného básnictví, pak o následujícím desetiletí (1961–1970) se často (nikoli neprávem) píše jako o období pojmové (pojmoslovné) básnické tvorby.

V šedesátých letech se tvůrci soustředili zejména na existenciální otázky, jejich tvorba je národně zabarvena a filozoficky promyšlena, jazykově a stylově racionální, konceptualistická, intelektuální. Někteří básníci píšou verše bez iluzí, chladně, klidně a zdrženlivě (Dubravko Horvatić, nar. 1939), u jiných je v moderní podobě patrný tvůrčí nihilismus, tj. touha bořit vše, co tu je a z toho pak budovat vizi nového bytí (Danijel Dragojević, nar. 1934).

Poetika některých dalších básníků z kruhu tzv. razlogovců je založena na odvážném experimentu maximálního využití jazykových prostředků, žargonů a nářečí (Tonči Petrasov Marović), na ironickém a abstraktním pohledu na svět, na destrukci klasické formy (Zvonimir Mrkonjić). Nechybí jim hra se slovy, kalambúr, vtip, který přechází v posměšek, parodii a travestii (Tahir Mujičić), ale píšou také intelektuální (Ante Stamać, nar. 1939) i metafyzické a hermetické verše (Nikica Petrak). Vracejí se rovněž např. k sémantickému konkretismu, ruskému formalismu a charvátskému surrealismu (Josip Sever, nar. 1938).

Poznamenejme, že tato generace razlogovců nemá své typické prozaiky. Nevznikl nějaký zvláštní razlogovský prozaický styl nebo model vyprávění. Jakýsi vzorek razlogovské prózy dal svým krátkým románem *Olověná sazba* (Olovní slog) redaktor časopisu *Razlog* Milan Mirić (nar. 1931). Textům Slobodana Nováka (nar. 1924) a Antuna Šoljana (nar. 1932), jež vycházejí z názorů skupiny kolem časopisu *Krugovi*, jsou stylově blízké romány a novely Branka Belana (1912–1986). Moderní román Ivana Kušana (nar. 1933) *Věž* (1970, Toranj) je nabit vtipnou politickou satirou plnou jazykových hříček, narážek a metafor, stejně jako groteskně satirický román *Insitní malíři* (1976, Naivci, česky pod názvem *Malíři a upíři*, 1981).

Spojením *próza v džínách* (v texaskách) označil literární teoretik a literární historik Aleksandar Flaker (nar. 1924) styl vyprávěcí prózy, jež vznikla tak trochu v atmosféře Salingerova románu *Kdo chytá v žitě*. K předním charvátským představitelům se zařadil Zvonimir Majdak (nar. 1938) zejména svými romány *Nemoc* (1964, Bolest) a *Mladík* (1965, Mladić), v nichž vystupují chudí lidé ze společenské i městské periferie, mluví slangem a mají své touhy a tajmství o „sladkém životě“.

Jak argumentovaně doložil jedinečný znalec charvátské literatury Miroslav Šicel (nar. 1926) ve své literárně historické monografii *Literatura moderny* (1978, Književnost moderne), literární vývoj v Charvátsku po roce 1970 byl označen termínem postmoderna. Charvátská nová próza pak označovala vyprávěcí útvary, jakými jsou např. črta, povídka, novela nebo román.

Třebaže se Nedjeljko Fabio (nar. 1937) jako jeden z prvních již koncem 60. let 20. století v novele *Dopis hrdlořeze ze St. Gilles du-Gardu* (Pismo krvnika iz St. Gilles du-Garda) uchýlil k reálné a fiktivní dokumentárnosti a styl jeho následujících románů prozrazoval výrazné působení postmodernismu, teprve jeho román *Smrt Vronského* (1994, Smrt Vronskoga), v němž jako by *dopsal devátou část Tolstého Anny Kareninové*, znamená plynulý přechod od moderny

k postmoderně. Postavy z románu L. N. Tolstého přenáší Fabio do období charvátské tzv. vlastenecké války na počátku 90. let 20. století.⁸

Počátkem sedmdesátých let došlo v Charvátsku k zákazům četných časopisů a k obviněním z nacionalismu. Tím byla přerušena a rozpadla se poetika tzv. druhé moderny.

Svou sbírkou povídek *Stalinův obraz a jiné povídky* (1971, Stalinova slika i druge priče) přinesl Stjepan Čuić (nar. 1945) do charvátské literatury nové náměty a neotřelý styl spojením realistických a fantastických prožitků. Jeho prózy nejen v uvedené knize, nýbrž také ve sbírce *Tricetileté povídky* (1979, Tridesetogodišnje priče) a román *Řád* (1981, Orden), v němž pojednal o osudném roce 1948, se vyznačují symbolizací, která zdůrazňuje deformace životní reality. Část příslušníků nastupující generace se uchýlila ke krátkým formám, k metatextu a intertextu, ke kolážím a narážkám na texty z tradice, k fiktivní dokumentárnosti a hlavně pak k fantastice.⁹

K jedním z prvních autorů, který psal prózu, jakou psali tvůrci fantastické a tzv. borgesovské prózy, patří Albert Goldstein (nar. 1943). Jeho sbírka povídek *Pamflios* (1971) se vyznačuje experimenty v jazyce i ve stylu.

K neplodnějším autorům fantastické prózy, detektivních románů a novel (např. *Pražská smrt* = Praška smrt, 1975, *Ráj pro psy* = Raj za pse, 1978, *Dějiny pornografie* = Povijest pornografije, 1988, aj.) patří Goran Tribuson (nar. 1948), autorem mnoha detektivních románů s prvky fantastiky i politiky je Pavao Pavličić (nar. 1946). Tzv. fantastickou prózu píše již vzpomenutý Stjepan Čuić, dále Dubravko Jelačić Bužimski (nar. 1948), jemuž je blízká groteska i umělecká fikce, Vesna Bigová (Biga, 1948), jež se poučila u Franze Kafky a u francouzského existencialismu stejně jako Saša Meršinjak (nar. 1949) a Veljko Barbieri (1950).

Mnozí z nich však byli záhy označeni jako napodobitele argentinského autora Jorga Luise Borgese (což je u Barbieriho zřejmé mj. v jeho románech *Příběh o panu Zakovi* = Priča o gospodinu Zaku, 1972, a z jeho sbírky novel *Peníze Gordiana Pia* = Novčić Gordiana Pia, 1975), třebaže se sami hlásili spíše k Michailu Bulgakovovi, Italu Calvinovi či Franzi Kafkovi.

Svébytně pojala postmodernistické vyprávění Dubravka Ugrešićová (nar. 1949). Prolínají se v něm deníkové záznamy, fikce, metatext a prvky životopisné.

V duchu postmodernistického intertextu je napsána groteskní tragédie Iva Brešana (nar. 1936) *Představení Hamleta ve vsi Dolní Mrduša* (1970, Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja, česky 1978). Technikou divadlo na divadle, v němž se prolínají satira a ironie, tak vytvořil zvláštní druh aktuální společenské frašky, která vyvolala rozporuplné reakce. Do charvátské dramatické literatury přinesla postmoderní intertextuálnost.

V sedmdesátých letech došlo k obnovení krátké prózy a zároveň ovšem také k rozkladu základních uměleckých postupů, k destrukci tradičních hodnot.

⁸ V antologii charvátské povídky 20. století *V objeti řeky*, kterou vydala Společnost přátel jižních Slovanů, Brno-Boskovice 2002, je zastoupeno celkem 39 autorů, takže český čtenář má poprvé možnost bližšího seznámení s charvátskými moderními a postmoderními texty. Texty byly převzaty z knihy Šicel, M.: *Antologija hrvatske kratke priče*, Disput, Zagreb 2001.

⁹ Pavličić, J.: *Hrvatski fantastičari: jedna književna generacija*, Zagreb 2000.

Tzv. fantastici i příslušníci následující generace tzv. quorumašů (podle časopisu *Quorum*, kolem něhož se seskupili) se podle M. Šicela *soustředili na detail, úryvky, zlomky, životní záběry*.¹⁰

V dalších desetiletích pak souběžně s jistým návratem fantastické prózy k realismu pokračoval v Charvátsku vývoj krátké povídky čerpající sociálně zabarvené náměty ze života malého člověka a zejména v tvorbě generace quorumašů zaujala přední místo. Z této generace vyšel také Stanislav Habjan (nar. 1957), jenž píše převážně groteskní short short story, tj. črty a krátké povídky. Nevyhýbá se ovšem ani rozsáhlejším prózám v knize *Nemožná varianta* (1984, Nemoguća varijanta).

Námětově čerpají z každodenního života v městském prostředí krátké povídky Viktora Ivančiče (1960). Jsou psány s jemnou ironií, je v nich satirické ostří i humor. Osudy člověka v současném světě ztvárnila ve sbírce krátkých próz *Mami, já jsem Don Juan* (1978, Mama, ja sam Don Juan) básnička Sonja Manojlovićová (nar. 1948). Při svém vzpurném odporu proti licoměrné morálce současné společnosti se často dostává na okraj pornografie schopný experimentátor v jazyce Borivoj Radaković (nar. 1951). Je to patrné jak v jeho románu *Lesk doby* (1990, Sjaj epohe), tak zejména v jeho úspěšných prózách *Ne, to nejsem já* (1993, 1999, Ne, to nisam ja).

Ve sbírce povídek *Svatá rodina* (1993, Sagrađa familia) jednoho z významných představitelů generace tzv. quorumašů Delimira Rešického (nar. 1960) se prolínají básnické a prozaické prvky. Tradiční literární postupy spojuje s borge-sovskou poetikou ve svých prózách *Dorin denik* (1997, Dorin dnevnik) a *US end A* (1999) Djermano Senjanović (nar. 1949).

Pro Zorana Feriče (nar. 1961), který ve svých povídkách zachycuje groteskní a absurdní situace z každenního života, stejně jako pro texty Eda Budiši (1958–1984), které se vyznačují intertextuálností, jednoduchou narací a sklonem k fantastice, i pro krátké povídky Carmen Kleinové (nar. 1962) a dalších dnešních čtyřicátníků je charakteristické *asociativní řazení krátkých, gnómičkových vět*. Mnohé autory současné charvátské prózy, tzv. fakovce (od zkratky FAK = Festival alternativne književnosti) pak nespojuje žádný program ani generační příslušnost (je mezi nimi značný věkový rozdíl).

Počátkem sedmdesátých let končí tzv. druhá moderna a s ní také jedno období charvátské básnické tvorby. Mnozí tvůrci narození v letech 1943–1954 hledali východisko v jazyce jako hlubině bezpečnosti. Buď metajazykovými strukturami boří a odmítají původní význam slova nebo v něm nacházejí kus reality (Branko Maleš, nar. 1949, Mile Pešorda, nar. 1950), hledají legendovou a mytologickou realitu nebo jazykem staré patiny píšou „starocharvátská haiku“ (Milorad Stojević, nar. 1948), sémanticky konkrétní verše (Anka Žagarová, 1954) či věří na moc básnického slova a navazují na tzv. filozofickou poezii (Ljerka Schifflerová).

Další vývoj charvátské literatury v odlišných společenských podmínkách nesporně přinese také nové umělecké hodnoty. A doufám, že rovněž dosvědčí, že ne vše, co je postmoderní, má také trvalé hodnoty.

¹⁰ V *objetí řeky*, s. 210.